

מיכאל פייגה. על דעת המקום: מחזות זיכרון ישראליים. בעריכת דוד אוחנה. באר שבע ושדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות. 2017. 573 עמודים

תמר ברגר*

ביקורות ספרים

מיכאל פייגה כתב על הישראליות. הוא למד אותה והציג אותה ארוגה להפליא, על מורכבותה התרבותית, החברתית, הכלכלית, המרחבית, האידאולוגית והפוליטית. אין רבים כמותו. המקבץ העשיר של מאמריו המכונסים באסופה שערך באהבה ניכרת חברו ועמיתו דוד אוחנה ממחיש את הצלחתו להעמיד את תופעת הישראליות לנגד עינינו במלוא עושרה. זו חברה רבת ממדים, דיאלקטית אך לא דיכוטומית, שמרכיביה מסוכסכים זה עם זה אבל גם משורגים זה בזה, ויחסי הכוח בה ברורים ולצד זאת מצויים בתנועה.

אחד ההישגים הגדולים של מיכאל (השימוש בשם המשפחה בלבד, על פי כללי הטקס, לא נראה לי אפשרי עכשיו) הוא היחס המשכנע שהוא יוצר בין שאלות גדולות לדיונים ממוקדים. כך למשל המאמר "הארכאולוגיה ועיצוב המרחב הישראלי: כנסי החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה" מעלה שאלות של גאוגרפיה חברתית בכלל, מתאר את האפיון האתני המובהק של יחסי הדורות בארץ (ותיקים ומהגרים) ומציג היבטים מרכזיים של האידאולוגיה הציונית; המאמר "עדר של חתולים: 'שלוש עכשיו' בין מודרניות, לאומיות וגלובליזציה" מאיר מגמות כלליות בחברה הישראלית דרך המקרה האחד; והדיון ב"ארכאולוגיה, אנתרופולוגיה ועיירות הפיתוח: עיצובו של המקום הישראלי" הופך את שתי הדיסציפלינות למטפורות על מנוגדות, שיחד עם הדיון בהפרטה משרטטות את אקלים זמננו. האלגנטיות של הטקסטים של מיכאל, פועל יוצא של כתיבתו הצלולה והקולחת ושל לשונו העדכנית והחילונית, הנקייה מאקדמיזם אף שהדיון מעוגן עמוק בתאוריה, נובעת גם מקנה המידה המדויק שלו: מעמיק בלי להעיק, תמציתי בלא להחסיר. ואולי החשוב מכול: הטקסט של מיכאל משוחח איתנו. לא קורא ברמה, ודאי שלא מטיף. כמעט הייתי אומרת – מציע. ההברקות עולות כך כביכול מאלוהים: ההבנה שמלחמת 73' אינה ניתנת לביאור באמצעות שום נרטיב ברור; ההארה העמוקה מאוד של מפעל ההתנחלות כהמשכה של הציונות החילונית (כהגדרתו); הדיון ביגאל עמיר, האדם הביוגרפי, כמגלם שוליות והיברידיות חברתית; הניתוח המציג את ההנצחה כנתונה בין הפרטה ללאומיות והצגת הפרטה בהקשריה התרבותיים; ההבנה שבימית נקבע העיקרון שלפיו אפשר להמיר התיישבות חלוצית בכסף (עיקרון שיושם אחר כך בהחלטות מנהל מקרקעי ישראל ביחס לקיבוצים ולמושבים הוותיקים).

מאמריו של מיכאל מנהלים תדיר דיאלוג נדיב מאוד עם אחרים. רק כותב בטוח במקומו יכול לנהוג כך. זה עוד היבט רב משמעות של תרומתו הסגולית לשדה המחקר והשיח בתחומו ובתחום לימודי החברה והתרבות בכלל. אותו רוגע של אורך רוח אינו רק הלוך

* האקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל; הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

הנפש שאיתו ניגש מיכאל למלאכתו. הוא גם עמדה, כך נדמה לי. תוצאתה הם איפוק ודיוק. אבל התוצר לא היה מעניין ומעורר מחשבה כפי שהוא אילו התקיים אותו אורך רוח לבדו. מצטרפות אליו סקרנות, תשוקה וגם תחושה של אחריות כלפי המקום הזה. אחריות במובן עמוק. כי מיכאל אינו עוסק בפוליטיקה אלא בפוליטי. הדיון הרחב שלו בתנועות חברה אזרחית (ובראשן גוש אמונים ושלוש עכשיו), באקדמיה ובתרבות מאיר את מנגנוני הפעולה שלהן בהקשריהן ואת זיקותיהן ההדדיות. במובן זה, גם במובן זה, הדיון שלו עקרוני, רחב בהרבה מנושאי המחקר המידיים שלו.

מעניין טיב המרחק של מיכאל מנושאי כתיבתו. גם כאן בא לידי ביטוי אותו מזג מדוד של הכתיבה עצמה: התופעות המתוארות ומנותחות רובן סמוכות דיין, יש בהן עדיין מידה של אקטואליות, והן גם מרוחקות דיין, לאחר שהניחו לאפקט המידי לשקוע ולחלחל פנימה, וכך הן מובילות אל זמן הכתיבה ויוצרות אקטואליות חדשה. רצח רבין העסיק אותו ב-2015 ונרון בהקשריו החברתיים האקטואליים לזמן הכתיבה, תנועת שלום עכשיו העסיקה אותו עדיין ב-2007 אגב הדיון האקטואלי בגלובליזציה, וכנסי החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה שהוא מתאר ב-2008 מאירים, זמן רב אחרי התרחשותם, את תמונת המצב האתנית הישראלית בביטוייה הגאוגרפיים הנמשכים.

ועבודה זו, הדינמית והאקטואלית תמיד, נגדעה ברגע אחד נורא ואיום.

הלוואי שמיכאל היה כאן להוביל הלאה את הדיון בגלגוליהם העדכניים של שלום עכשיו וגוש אמונים: שמאל ציוני באפיסת כוחות וימין מתנחלי רדיקלי מאוד בקצותיו ומלא תשוקת איכות חיים בעיקרו (התחלה של דיון בזה יש ב"הרחם שאנו כמהים אליו: מאפייני הבית המתנחלי-אמוני והתפתחותו", כשהוא כותב על התגברות תחושת הביתיות במובן של home, תחושה שהיא הנורמליות, בדור השני והשלישי של המתנחלים). הוא היה בוודאי מתאר אותם כחלק מאותה מגמה כללית שכיוונה הפרטה – מגמה שזיהה וניסח בשלבי המעבר שלה – ומאיר עוד הרבה את עינינו ביחס אליה ולהתבססותה ההולכת וגדלה (כך היה "מיני ישראל" מתגלה כאתר עסקי למהדרין, שהיבטיו האידאולוגיים זניחים). הוא היה יכול אז להבהיר לנו כמה חשוב אלואר אזריה, כמו יגאל עמיר בשעתו – האיש הפרטי ומה שהוא מלמד עלינו. ושב וחוזר אל פרקים חברתיים קודמים כדי להצביע על הופעותיהם העדכניות.

כך, בעל כורחה, נהפכת האנתולוגיה למונומנט. היא מכנסת גוף גדול מאוד, ובמידה רבה מסכם, של עבודתו של מיכאל, בעוד שהוא עצמו היה בעיצומו. הארגון התמטי של המאמרים, שאינו הכרח – אפשר היה לארגן אותו בסדר כרונולוגי – תורם לתחושת הסיכום. על כך אפשר להוסיף שדרך ההנצחה הנבחרת של זכרו היא זו האיקונוקלסטית של האינטלקטואליזציה, שמיכאל כותב עליה אגב הנצחת זכרו של אמיל גרינצווייג בידי שלום עכשיו.

אבל מצד אחר עולה מן הקובץ תחושה של תהליך בעבודה, של סדנה, הצצה אל מאחורי הקלעים. הקובץ אינו מלוטש, חטוב בלי גרם שומן. יש בו חזרות על טענות ותיאורים, התעקשויות, ירידה תובענית לפרטים ודגשים תמטיים שמיכאל היה אולי מעבד ומשנה אותם אילו היה הדבר נתון בידינו היום. אך דווקא משום כך הייתה כאן החלטה אמיצה מצידו של דוד אוחנה, העורך. החספוס של הקובץ מנכיח את מיכאל ומוסיף לכתוב גוון של פעולה בהווה. ובעיקר, הבחירה הזאת הולמת להפליא את מיכאל הכותב: כולו אדם.